

Visn. Lviv. Univ., Ser. Zhurn. 2018: 44; 352–358 • DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2018.44.9385>

УДК 001.8(477)“201”:2-287]:070:81’27

ПРОПОВІДЬ ЯК НАУКОВА КАТЕГОРІЯ В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ГУМАНІТАРІЇВ ЗАГАЛОМ ТА ЖУРНАЛІСТИКОЗНАВЦІВ ЗОКРЕМА: ОСОБЛИВОСТІ ТРАКТУВАННЯ

Ігор Скленар

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна,
e-mail: isklenar@gmail.com*

Тема проповіді як наукової категорії в українській гуманітаристиці за останнє десятиліття стає популярною. Десятки монографій, наукових статей присвячено різним аспектам «проповідницької» комунікації. В цій статті розглянуто деякі положення церковного вчення про проповідь, виділено найзнаковіші праці українських гуманітаріїв останніх років, в яких всесторонньо проаналізовано комунікативні, лінгвістичні аспекти проповіді і водночас показано особливості її трактування як наукової категорії у релігієзнавстві, мовознавстві, журналістикознавстві.

Ключові слова: проповідь, гуманітарії, монографія, наукова стаття, комунікація, публіцистика.

Актуальність теми. Сучасне журналістикознавство перебуває в процесі постійних змін щодо жанрових форм – «відмирання» одних й «народження» інших. Цей процес зумовлений потребами і реаліями самої журналістики, яка в теперішньому світі шукає нові форми й методи ефективного комунікування з аудиторією. Проте є стійкі форми комунікації, які уклалися протягом століть і також заторкують сферу журналістикознавства.

В контексті цієї статті розглядаємо одну з форм релігійної комунікації – проповідь. *Мета дослідження* – показати особливості трактування проповіді у працях українських гуманітаріїв загалом (релігієзнавці, філологи та ін.) і журналістикознавців зокрема та віднайдення спільних точок дотику у цьому трактуванні. Зважаючи на широту теми, ми обмежимося найзнаковішими науковими працями (2008-2018 рр.) у сфері української гуманітаристики, в яку включаємо й корпус наукових текстів із журналістикознавства.

Об’єкт дослідження – проповідь як наукова категорія в різних аспектах; *предмет* – особливості її трактування в гуманітарних науках.

Результати дослідження. Церква з самих початків своєї прилюдної діяльності спілкувалася із своїми вірними з допомогою проповіді і вже опиралася при цьому на напрацьовані давніми культурами прийомами риторики. Один з кращих знавців го-

мілетики (науки Церкви про проповідь) д-р богослов'я Софрон Мудрий, довголітній єпископ УГКЦ, виділяє з поміж інших типів проповідей винятково *церковну проповідь*, метою якої є «узгіднення волі людини із Божою волею» [1, с.38]. Оскільки Церкви (католицька, православні, протестантські) напружували широкий інструментарій і методику форми комунікації як проповідування, то цілком закономірно, що це стало об'єктом наукового вивчення передусім сучасних українських релігієзнавців.

Наприклад, «Темі проповіді присвячена дисертаційна робота А.Жаловаги «Антропологічні основи християнського проповідування», у якій висвітлюються антропологічні основи сучасного проповідування основних християнських конфесій на території України – православ'я, католицизму та протестантизму... А.Жаловага, аналізуючи гомілетику, визначає формальні ознаки та богословсько обґрунтовані критерії християнської проповіді, які в кожній конфесії визначають «норму», відносно якої відбуваються трансформації проповідування за сучасних умов», – так резюмує основні положення праці названого автора релігієзнавець Марія Петрушкевич у своїй монографії «Релігійні комунікації: християнський контекст» [2, с.17].

Характеризуючи проповідь як «один з універсальних способів передачі релігійної інформації», М. Петрушкевич акцентує, що вона дозволяє найточніше передати зміст спілкування» [2, с.17-18]. Дослідниця наголошує, що «Молитва може входити у систему проповіді, але проповідь цікава сама по собі, оскільки у католицизмі, протестантизмі та православ'ї саме до неї досить різне ставлення, вона є одним із механізмів спілкування віруючих між собою, об'єднання людського і божественного у комунікації (про що пишуть І.Богачевська, Г.Біленко, Ю. Друм)» [2, с.17-18].

В іншій частині свого дослідження М.Петрушкевич зауважує, що «стосовно слова Бога будь-яка проповідь – це текст другого порядку, слово наставника з приводу слова Бога. Ціль проповіді полягає у донесенні смислу слова Бога до свідомості людей» [2, с.88]. На техніку проповіді, як зауважує автор монографії, в перші століття християнства не зверталась спеціальна увага. Але із розвитком європейської риторики, з ростом популярності керівництв про написання листів та ділових паперів, у XIII-XIV століттях, з'являються підручники і з церковного красномовства. «У проповіді є непередбачуваність і, відповідно, ризик неортодоксальності.» [2, с.88].

Зі свого боку церковний історик С.Мудрий зауважує, що «про проповідників знаємо хіба що з загальної історії, або з історії української літератури. Історики й літератори не є фахівцями гомілетики і тому слабо відрізняють окремий жанр, стиль і форму церковної проповіді» [1, с.20]. Отож, опираючись на церковну традицію і наявність науки «гомілетика», треба провести чітку межу між поняттям «церковна проповідь» і проповідь як форма релігійної комунікації, яку названа дослідниця розглядає у контексті трьох течій християнства.

Окрім релігієзнавців, проповідь стала об'єктом наукового вивчення філологів, зокрема, як мовленнєвого жанру. Дослідниця Марія Ділай стисло узагальнює це питання так: «У вітчизняних дослідженнях інтерес до вивчення проповіді як мовленнєвого жанру поживався у 90-ті роки минулого століття. В цей час її почали розглядали в межах загальної риторики, історії, теології, філософії. Значний доробок становлять власне лінгвістичні дослідження православної проповіді, зосередженні здебільшого на висвітленні фонетичного та орфоепічного аспектів проповіді як онтологічного усного жанру, лексико-синтаксичних особливостей з позиції семантики та функціональної стилістики особливостей композиції та тематичного розгортання

тексту проповіді, прагматичного аспекту дискурсу сучасної літургійної проповіді, власне мовної специфіки проповіді разом з паралінгвістичним оформленням її як дискурсу.» [3, с.230].

Мовознавець Оксана Зелінська, всесторонньо розглядаючи мовний світ і культурні витoki української проповіді у добу бароко, в своїй монографії зосередила увагу як на основних положеннях церковного вчення про проповідь, так й на головних аспектах її вивчення у сфері культури та мовознавства. Дослідниця наголошує, що з утвердженням християнства на теренах української культури розвивається **жанр церковної проповіді**. О.Зелінська наводить тезу П. Гофенедера про те, загалом *мета проповіді* – це виклад християнської доктрини, вона повинна тлумачити віровчення або катехізис. Покликаючись на навчальний посібник «Риторика» авторства Л.І.Мацько (К., 2006), мовознавець звертає увагу на таку дефініцію: *проповідь* – це особливий вид усного монологічного мовлення, спрямований до мирян з метою повернути їх до християнського віровчення, викликати почуття вдячності Богу, виховати почуття єдності у вірі, терпіння в ім'я потойбічного життя. [4, с.24]. «...окремі дослідники прагнуть розрізнити гомілію і казання: гомілією вважають проповідь, що становить інтегральну частину літургії, а казанням – проповідь, тісно не пов'язану з літургійною відправою. Проте на практиці, вважає Д. Здункевич-Єдинак, ці різновиди промов важко диференціювати... У католицькій енциклопедії гомілією називають особливий тип церковної проповіді, завданням якої є пояснення і коментування біблійного тексту», – так О.Зелінська пояснює деякі особливості трактування проповіді в богослов'ї [4, с.24].

Нині, як зауважує дослідниця, в українському мовознавстві активно вивчають специфіку проповідницького підстилю релігійного стилю сучасної української мови. З «Риторичного словника» Зоряни Куньч (К., 1997) вона виділяє мовні особливості проповіді й пов'язує їх із перцептивними можливостями слухачів, серед яких можуть бути ті, які лише прилучаються до віри. *Мова проповіді має бути доступною, простою і водночас емоційно насиченою, образною, експресивною*, бо саме ці риси відрізняють підстиль проповіді від науково-богословського і наближають до публіцистичного стилю літературної мови.

Як далі наголошує О.Зелінська в своїй монографії, необхідним елементом кожної релігійної проповіді є повчання, на що вказують і богослови, і релігієзнавці: «він повинен чітко виділятися, бо саме це є її завданням – повчання через Євангеліє, через семантику живого слова, через життєві приклади і факти» [5, с.446]. Мовна специфіка проповіді стала об'єктом усебічного лінгвістичного вивчення в сусідній Польщі. О.Зелінська наголошує на дуже важливому моменті, який заторкує й сферу комунікування: «Крім того, що проповідь презентує жанр релігійної літератури, вона є водночас **різновидом комунікативного акту** (вид. – І.С.). Специфічність конструювання комунікаційних зв'язків між промовцем та слухачами може бути об'єктом окремого монографічного вивчення». [4, с. 27]. Відповідно до класифікацій форм мовного спілкування відомого українського лінгвіста Ф. Бацевича, проповідь, на думку О. Зелінської, за формою втілення засобів мовного коду постає і в усній, і в писемній формі, залежно від чого комунікація може бути безпосередньою або дистантною. «Проповідь, відповідно до класифікації, розробленої Ф. Бацевичем, є мовленнєвим актом директивного типу, бо має на меті схилити адресата до певних дій». [4, с.27]. Ця риса, на переконання О.Зелінської, **споріднює проповідь**

із публіцистикою, відповідно до монографії журналістикознавця Т.Хоменко, про яку йтиме мова нижче. Продовжуючи розглядати взаємозв'язок проповіді із журналістикою, мовознавець зауважує: «Специфіку комунікаційних стратегій у проповідницькому дискурсі визначає загальна інтенція промовця – прагнення добра для адресатів, а відтак відсутність прихованих намірів стосовно них», – О.Зелінська тут покликається на тези польської дослідниці Д. Здункевич-Єдинак [2, с. 28].

Окрім того, що відомий мовознавець дослідила чимало джерел, присвячених вивченню проповіді у філологічних науках, вона й сама ґрунтовно проаналізувала українську проповідь в добу бароко, яка вважається українськими істориками однією з найпродуктивніших в плані розвитку української освіти і культури XVII ст.

З поміж праць мовознавців виділимо зокрема дисертаційну роботу Юлії Олешко, датовану 2017 роком, в якій вона розглядає українські проповідницькі тексти в XVII ст. в когнітивно-комунікативному вимірі. Ю. Олешко наголошує: «У проповідницькому дискурсі реалізуються комунікативні стратегії й тактики впливу... Специфіку проповіді розкривають три групи стратегій: організувальні, виокремлювальні та об'єднуювальні. Внутрішній діалог, який неодмінно властивий проповіді, відбиває розуміння присутності іншого учасника комунікації, що надає цьому процесу сенсу. Діалогічність передбачає активну позицію та реакцію обох комунікантів всупереч тому, що вербалізованість присутності одного з них лімітована щодо проповідницького дискурсу.» [6, с.14].

Цитована вище дослідниця мовознавчого аспекту проповіді М.Ділай, акцентуючи увагу передусім на понятті **жанру** як базової дослідницької одиниці комунікації, яка об'єднує за певними параметрами різноманітні мовленнєві акти та формує дискурси, називає проповідь **фундаментальним мовленнєвим жанром релігійної комунікації** [3, с. 230].

Як журналістикознавці трактують проповідь, в якому контексті розглядають її? Поняття «форма», «жанр» входять в науковий апарат досліджень сучасних авторів. «Крім традиційних, як для друкованих ЗМІ, так і для інтернет-видань жанрів-інтерв'ю, репортажу, оглядової статті, рецензії тощо, тут зустрічаються специфічні жанри, характерні для релігійної преси, такі, як **проповідь**, житіє. Крім того, поширені жанри, характерні для Інтернет-ЗМІ – моніторинг публікацій в Інтернеті, огляди інтернет-сайтів тощо», – наголошує авторитетна дослідниця релігійної преси і журналістики загалом А.Бойко [7].

Темі проповідництва й сучасній публіцистиці присвячена монографія дослідниці Тетяна Хоменко «Проповідництво і сучасна публіцистика», яка проаналізувала велику кількість наукових праць про риторику й проповідь, поклавши в основу дослідження тексти публіцистів XX ст. – українських дисидентів Є.Сверстюка, М.Мариневича, українського священника у Німеччині І.Ортинського. На її думку, публіцистична діяльність цих авторів вказує також на перспективи як наукового дослідження жанру проповіді, так і вивчення впливу класичної проповіді на розвиток публіцистики зокрема [8, с.31].

Дослідник релігійної журналістики, особливо сегменту протестантських медіа, Максим Балаклицький вважає, що жанр проповіді наближений до есею. «Проповідь – спроба тлумачення божественного одкровення, дидактично прочитаного через призму особистого досвіду проповідника. ...Есей набагато ближчий до гри, ніж до інструкції. Для нього текстом є два джерела: власні думки й спостереження

та світ культури, слова людського, «канонам», «лекалом» якого є особистість автора» [9, с.33].

Як і в есеї, жанр проповіді вимагає певного типу особистості автора. Це людина, яка визнає певні цінності, часто закріплені в нормативних текстах, і прагне будувати за цими зразками своє життя. М. Балаклицький при цьому зауважує, що єдність теорії й практики є базовою вимогою до проповідника. Також переконуючи у певних ідеях, есей залучає реципієнта до створення схожої, але власної системи цінностей. А авторитет есеїста будується на оригінальності думок, гнучкості мислення, логіці, стилістичній вправності, довірливій інтонації, глибині внутрішнього світу. Прикладом есеїв проповідної форми, на думку цитованого вище автора, є збірка «Вершник неба» Василя Барки.

З поміж небагатьох дослідників медійної сфери особливо виділимо ще напрацювання дослідниці Т.Казакової. В науковій статті «Специфіка журналістикознавчого вивчення середньовічної проповіді: постановка проблеми» автор чітко розставляє акценти щодо особливостей трактування проповіді у журналістикознавстві. Станом на 2006 рік вона констатує: «Журналістикознавці ще майже не розглядали цей об'єкт, за винятком деяких поодиноких розвідок. Наприклад, Т. Хоменко зосереджується на трансформації жанрових стереотипів проповіді у сучасній українськомовній публіцистиці, майже не торкаючись середньовічних текстів. А втім проповідь є фундаментальним, первісним жанром релігійної комунікації та «фотографією свого часу» (Лекой де Марш)» [10]. На думку Т. Казакової, у медієвістичному дослідженні проповідницької спадщини досить виразно виокремлюються три напрями, що так чи інакше стикаються із журналістикознавством: **«проповідь як текст», «особистість проповідника», «соціум і проповідь»**. Тексти проповідей вивчалися з позиції проблематики: історія ідей або соціальні та релігійні практики. За останнє десятиріччя науковий інтерес повернувся у напрямі поетики [10]. Найбільш цікавим для журналіста, наголошує Т.Казакова, є новий погляд на проповідь як на «засіб масової комунікації». «У цьому векторі виокремлюються два напрями: перший характеризується зосередженням на самих формах ефективного впливу – видовищності, ритуальності, певної театралізованості (performatans), другий – на роль проповіді у поширенні різноманітних ідей та уявлень (наприклад, К. Майер проаналізував під цим кутом зору проповіді хрестових походів)» [10]. І найголовніший акцент у статті Т.Казакової для теми нашої статті: «Методологічним для журналістикознавчого вивчення проповіді є визначення цього жанру І. Н. Яблуковим: «Проповідь – це публічна промова, що сповіщає, розтлумачує віровчення, *спонукає до певних почуттів і поведінки*» (курсив мій. – Т.К.), в якому названі функції проповіді збігаються з головними функціями журналістики». [10]. Отож, поки що серед розглянутих наукових праць наукова стаття Т.Казакової є однією із важливих, в якій всебічно розглянуто проповідь в журналістикознавчому ракурсі.

Висновки. Це перша спроба автора розглянути найзнаковіші праці українських гуманітаріїв останнього десятиліття, в яких розглянуто проповідь як наукову категорію.

Ми встановили чітку межу між проповіддю у церковному трактуванні (наука «гомилетика») і проповіддю у гуманітарних науках, акцентуючи при цьому, що українські релігієзнавці, філологи, передусім, мовознавці, беруть за основу напра-

цювання церковного вчення і водночас використовують власний інструментарій для всестороннього лінгвістичного аналізу проповіді.

Українські гуманітарії розглядають проповідь в таких категоріях: релігієзнавці – один з універсальних способів передачі релігійної інформації, форма релігійної комунікації в традиції трьох течій християнства (католицизму, православ'я, протестантизму) – М.Петрушкевич; мовознавці – твір релігійного змісту, виголошений священником (як в усній, так і писемній формі), жанр релігійної літератури, різновид комунікативного акту – О.Зелінська; мовленнєвий жанр релігійної комунікації – Ю.Олешко. О.Зелінська встановила, що необхідність впливу не тільки на інтелект, а й на емоції, волю і почуття зумовлює художність і публіцистичність мови проповіді, внаслідок чого вона стає твором красного письменства. Вже встановлено також українськими філологами (З. Куньч) проповідницький підстиль релігійного стилю сучасної української мови. Філологи також активно використовують означення «проповідницький дискурс».

В ході аналізу наукового корпусу текстів з журналістикознавства останнього десятиліття ми акцентуємо, що проповідь розглянуто як жанр (А.Бойко), вона наближена до есею (М.Балаклицький), вона є одним із засобів масової комунікації в добу середньовіччя відповідно до праць західних авторів (Т.Казакова). Спорідненість публіцистичних текстів із проповідницьким дискурсом широко розглянуто Т.Хоменко. Водночас перед українськими журналістикознавцями залишаються нерозв'язаними питання, пов'язані із розглядом поняття «проповідь» у взаємозв'язку з іншими аспектами категорії жанру.

REFERENCES

1. Мудрий С. Проповідництво і катехитика : конспект лекцій. – Рим, 1993. – 174 с.
2. Петрушкевич М. Релігійні комунікації: християнський контекст. Монографія. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – 228 с.
3. Ділай М. Особливості мовленнєвожанрової організації анголомовної протестантської проповіді // «Мова і культура». – 2011. – №14. – Т. 8. – С. 229-235.
4. Зелінська О. Українська барокова проповідь: мовний світ і культурні витоки : монографія. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2013. – 407 с.
5. Полюга Л. До джерел українського красномовства в релігійній проповіді (Іларіон Галатовський – Сучасність) // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції. Київ, 5–6 жовтня 2000 р. – Львів : Вид-во Львівської богословської академії, 2000.
6. Олешко Ю. Староукраїнська проповідь XVII ст. у комунікативно-когнітивному вимірі: автореф. канд. дис. – 10.02.01 – українська мова. – К., 2017. – 18 с.
7. Бойко А. Релігійна журналістика : підручник / А. А. Бойко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. – 307 с.
8. Хоменко Т. Проповідництво і сучасна публіцистика: монографія. – Львів: ПАІС, 2008. – 136 с.
9. Балаклицький М. Есе як художньо-публіцистичний жанр: методичні матеріали для студентів зі спеціальності «Журналістика». – Х.: ХНУ імені Н.Каразіна, 2007. – 74 с.

10. Казакова Т. Специфіка журналістичнознавчого вивчення середньовічної проповіді: постановка проблеми [Електронний ресурс] / Тетяна Казакова // Електронна бібліотека Інституту журналістики. – 2006. – Режим доступу до статті: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1538>

**SERMON AS A SCIENTIFIC CATEGORY
IN THE WORKS OF UKRAINIAN HUMANITARIANS IN GENERAL
AND JOURNALISM SPECIALISTS IN PARTICULAR:
FEATURES OF INTERPRETATION**

Ihor Sklenar

*Ivan Franko National University of Lviv,
Generala Chuprynky Str. 49, 79044, Lviv, Ukraine
e-mail: isklenar@gmail.com*

This is the author's first attempt to consider the most significant works of the Ukrainian humanitarians of the last decade, in which the sermon is interpreted as a scientific category. We distinguish the sermon in the church's interpretation (the science of homiletics) and the sermon as a genre of church literature in the humanities. The content analysis of the selected scientific texts allowed to highlight clear interpretations of the sermons by religious scholars (on the example of the works by M.Petrushkevych, A.Zhalovaga), philologists (on the example of the works by O.Zelinska, Y.Oleshko, M.Dilay), journalists (on the example of works by A.Boyko, M.Balaklytsky, T.Khomenko, T.Kazakova).

The article deals with some aspects of the church doctrine of preaching that are partly taken into account by the above categories of scholars, primarily by religious scholars. The philologists comprehensively study the linguistic aspects of the sermon in a communicative dimension and pay much attention to specific preachers or separate periods of Ukrainian history, where preaching most effectively manifests effectively itself in the minds and actions of the audience. Journalists take into account the achievements of their colleagues-humanitarians, denoting sermons in the categories inherent in their own field of scientific interests. The elements of the presentation take place in the texts of prominent journalists of Ukrainian journalism. The article opens the way for further interpretations of the sermon as a form of communication, a genre of journalism.

Key words: sermon, humanitarians, monograph, scientific article, communication, publicism.